

'Het museum is een traag medium'

Een interview met Judith Belinfante

Carolyn de Greef en Jeroen Salman

Het Joods Historisch Museum is in verschillende opzichten een bijzonder museum. In de eerste plaats is het een buitengewoon fraai museum. Met de verhuizing in 1987 naar het voormalige synagogencomplex aan het Jonas Daniël Meijerplein te Amsterdam heeft het een zeer toepasselijke behuizing gekregen. Bij de restauratie van het complex zijn de vier afzonderlijke gebouwen samengevoegd: de Grote Synagoge (1670), de Obbene Sjoel (1686), de Dritt Sjoel (1690) en de Nieuwe Synagoge (1730) vormen nu één geheel. Terwijl het karakter van de oude gebouwen zoveel mogelijk is gehandhaafd - indrukwekkend is bijvoorbeeld de hemelsblauwe koepel van de Nieuwe Synagoge - zijn alle toevoegingen met opzet hedendaags vormgegeven. Heden en verleden bestaan naast elkaar. Niet alleen met de vormgeving, maar ook met de aard van de opstelling heeft het museum een bijzondere positie verworven. In 1989 werd het onderscheiden met de jaarlijkse museumprijs van de Raad van Europa. Het Joods Historisch Museum, dat al sinds 1930 bestaat, is lange tijd gehuisvest geweest in het Amsterdams Historisch Museum. Toen dat in 1975 een nieuw onderkomen vond in het voormalig Burgerweeshuis, kreeg het Joods Historisch Museum het gehele Waaggebouw tot zijn beschikking. Tijdens de Tweede Wereldoorlog is een groot deel van de collectie verdwenen. Pas in 1955, nadat de gehavende verzameling voldoende was aangevuld uit particulier bezit, kon het museum heropend worden.

Judith Belinfante is sinds 1976 directeur van het Joods Historisch Museum. Tijdens haar studie geschiedenis in Amsterdam, met als specialisatie Nederlandse zeventiende-eeuwse cultuurgeschiedenis, wees nog niets op een loopbaan in de museumwereld. Wel heeft zij altijd een 'plaatjes-tic' gehad. De eenzijdige gerichtheid op geschreven bronnen kon in haar ogen nooit een volledig historisch beeld opleveren. De huidige aandacht voor het gebruik van beeldmateriaal was in de jaren zestig afwezig; de waarde ervan werd toen nog niet onderkend. Een historische achtergrond is overigens voor de directeur van het Joods Historisch Museum absoluut geen vereiste, volgens Judith Belinfante; het is echter wel noodzakelijk dat deze persoon de joodse identiteit heeft.

Culturele identiteit is voor historische musea uiteraard een belangrijk thema; een museum is immers een middel waarmee een cultuur zich kan profileren. De joodse identiteit was dan ook een van de hoofdpunten in ons gesprek met Judith Belinfante. Het Joods Historisch Museum toont de cultuur van een minderheids-

Judith Belifante
(Foto: Han Singels)

groep, maar wel van een geïntegreerde minderheidsgroep. Ook dit geeft het museum een bijzonder karakter. Het komt in de geschiedenis veelvuldig voor dat minderheidsgroepen zich in hoge mate aanpassen aan de cultuur van de meerderheid, ten koste van hun eigen culturele identiteit. Tegen deze achtergrond bezien, wordt de geschiedenis van de joodse cultuur in Nederland vanaf de negentiende eeuw gekenmerkt door een dilemma: zowel de groep als het individu moest een keuze maken voor hetzij het behoud van de eigen cultuur en identiteit met als consequentie isolement, hetzij aanpassing aan de cultuur van de meerderheid, waarbij de eigen identiteit wordt opgegeven. De derde mogelijkheid, integratie, liet weliswaar ruimte voor de eigen culturele identiteit, maar vergde een langdurig emancipatieproces. Een ander aspect dat in het gesprek belicht werd, was het historische. Naast enkele specifieke kenmerken van de joodse geschiedenis kwam hierbij vooral de benaderingswijze van het museum aan de orde. Een derde onderdeel ten slotte, heeft betrekking op de meer praktische kant van het museumwezen, zoals bijvoorbeeld het verzamelbeleid en de relatie tussen het museum en zijn publiek. Het jodendom is een levende cultuur, aldus Judith Belinfante, en het museum heeft daarom een functie voor de tijd waarin we leven.

De joodse identiteit speelt in dit museum een belangrijke rol. Zij vormt één van de thema's van de vaste opstelling.¹ Kun je eigenlijk wel spreken van één joodse identiteit?

Ja, dat denk ik wel. Kijk, er bestaat een verschil tussen identiteit als een puur individueel gegeven - want iedereen heeft immers zijn eigen persoonlijke identiteit - en een vorm van identiteit die door een groep gedefinieerd kan worden. Hier in het museum werken we op basis van de zogenaamde schijf van vijf. Dat wil zeggen dat er vijf elementen worden gepresenteerd, waaraan joden hun identiteit kunnen ontleen door een keuze te maken voor één of meer van deze elementen. Overigens maken we hiermee al een combinatie van datgene wat de groep definieert en wat het individu daarbinnen aan keuzemogelijkheden heeft. In die zin bestaat er dus één joodse identiteit, ja. Ik denk niet dat iedere groep zal zeggen dat haar verbondenheid is gebaseerd op een religieuze traditie, een band met een in oorsprong Messiaanse idee, later op een band met het land Israël, en ten slotte op vervolging en overleving. Dat zijn wat wij noemen intern-joodse factoren, die voor iemand die lid is van de Nederlands-Hervormde kerk gewoon niet opgaan. Een aantal andere factoren zal voor iedereen in Nederland gelden: je eigen karakter en talenten vormen een heel individueel aspect en de Nederlandse samenleving heeft op ieder die hier woont natuurlijk ook weer haar eigen invloed. Maar daarnaast bestaat er een aantal meer groepsgebonden omstandigheden. Dat geldt ook voor kerken en politieke partijen.

Op welke manier is deze schijf van vijf in de opstelling van het museum terug te vinden?

In de eerste zaal van het museum bevindt zich een binnenring, daar staat eigenlijk niet veel meer dan de mededeling: dit gaat over Nederland, meer hoeft het ook niet te doen. En daaromheen zijn dan die vijf onderdelen gegroepeerd: religie, band met Israël, vervolging en overleving, een persoonlijk gedeelte dat uit foto's bestaat en ten slotte Nederland zelf. Iedereen kiest daar op een andere manier een eigen identiteit uit.

Het blijft altijd de vraag wiens identiteit nu eigenlijk wordt getoond in de historische musea. De kans dat een vertekend beeld wordt gegeven van een bepaalde cultuur is niet uitgesloten. In sommige musea lijken bepaalde bevolkingsgroepen zelfs nooit bestaan te hebben, en dat is niet altijd een gevolg van een gebrek aan bronnenmateriaal. Tegen deze achtergrond wordt aan de zwarte musea en de indianenmusea in de Verenigde Staten een emanciperende functie toegeschreven. Zo zijn veel zwarte musea ontstaan vanuit de behoefte aan eigen instituties om de zwarte cultuur naar eigen inzicht te presenteren en te bewaren. Zou je het Joods Historisch Museum onder deze zogenaamde emancipatiemusea kunnen scharen?

Ik denk dat dit museum veel breder is. Wij hebben geen emancipatiebehoefte op zich. De Burgerlijke Gelijkstelling in Nederland dateert al van 1796 en de hele negentiende en een gedeelte van de twintigste eeuw kan als emancipatieperiode beschouwd worden. Dus emanciperend in de zin van de zwarte musea in Amerika zijn we niet. De collecties van de indianenmusea zijn overigens samengesteld door blanken en helemaal niet emanciperend bedoeld. Als ze dat inmiddels wel zijn, is het mooi, maar de oorspronkelijke bedoeling was anders: deze musea hadden vooral een etnografisch karakter.² Het Joods Historisch Museum heeft een dubbele doelstelling: in de eerste plaats willen we het Nederlandse publiek informeren over het jodendom en de geschiedenis van de joden in Nederland. Dus het museum heeft zowel een specifiek Nederlands als een specifiek joods karakter. In de tweede plaats proberen we voor de joden die dat willen identiteitsversterkend op te treden. Maar identiteitsversterkend is natuurlijk wat anders dan emanciperend.

Is er veel behoefte aan deze identiteitsversterkende functie?

Er zijn natuurlijk mensen die zich niet meer zo thuis voelen in de traditie, of die niet meer religieus zijn, of daar wat verder vanaf staan. Voor deze mensen is dit

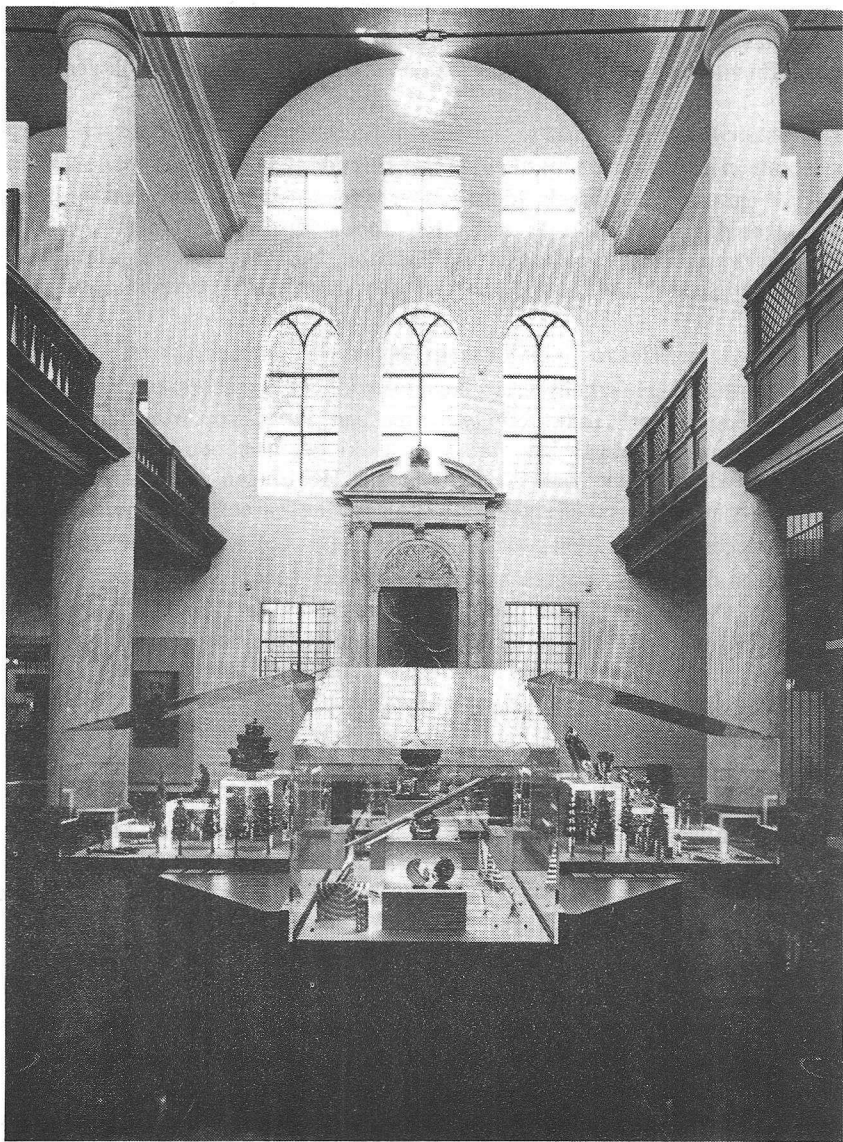
museum een hele prettige plek om toch iets van die dingen te leren of ermee om te gaan. Maar het grootste gedeelte van onze Nederlandse bezoekers is helemaal niet joods. En voor dat grote niet-joodse publieksdeel is het natuurlijk ook gemaakt.

In tegenstelling tot de zwarte musea zijn de indianenmusea oorspronkelijk ontstaan op initiatief van blanken, buitenstaanders dus. Dit had tot gevolg dat de hier getoonde culturele identiteit een toegeschreven, of van buitenaf opgelegde identiteit was. Is er in het Joods Historisch Museum sprake (geweest) van een opgelegde identiteit? Hebben buitenstaanders gedefinieerd wat de joodse identiteit is, zonder dat joden daar zelf bij betrokken waren?

Nee, dat was hier niet zo. In dit museum hebben we dat natuurlijk zelf gedaan. In de binnenring hangen ergens naast elkaar twee jongetjes met een keppeltje en van die peies langs hun oor, en twee kindertjes met een jodenster op. In het laatste geval spreken wij over opgelegde identiteit, want die kinderen hebben daar absoluut niet om gevraagd: het komt volstrekt van buitenaf. Het dragen van die peies en dat keppeltje daarentegen is een eigen keuze, of in ieder geval een keuze van de ouders. Bij een opgelegde identiteit gaat het in onze optiek om sterren, getto's, lappen, strikken en dergelijke; onderscheidingstekens die geheel van buitenaf worden opgelegd. Dat is wat anders dan de invloed die iedere maatschappij op haar minderheidsgroepen heeft. In diezelfde binnenring hangt ook Roosje Akker uit Enkhuizen met een Friese kap op. Ik denk dat niemand heeft gezegd dat ze zo'n kap op moest, iedereen in haar omgeving had zo'n kap, dus zij ook. Als je van het ene land naar het andere verhuist, koop je de kleren die daar zijn; tenzij je willens en wetens besluit om hele speciale kleren te dragen, zoals de chassiediem.

Maar dit museum is toch ontstaan als een onderdeel van het Amsterdams Historisch Museum in de jaren twintig? Dat was een stadsmuseum, en de joden waren een minderheidsgroep. Wie bepaalde dan uiteindelijk hoe die joodse identiteit werd geprofileerd?

Het Amsterdams Historisch Museum is in 1926 geopend. In die tijd was in Amsterdam meer dan tien procent van de bevolking joods en degenen die de inrichting van het museum verzorgden, vonden dat aan deze omvangrijke bevolkingsgroep aandacht besteed moest worden. Men achtte zich echter niet in staat daar zelf een tentoonstelling voor te maken. Aan het Genootschap voor de Joodse Wetenschap is daarom gevraagd voor dat doel een commissie in het leven te roepen. Vervolgens is een tentoonstelling gehouden in één kamertje op de bovenste verdieping van de Waag, het gebouw waarin het Amsterdams Historisch

*Het interieur van de Grote Synagoge
(Foto: Han Singels)*

Museum destijds gevestigd was. Zo is het begonnen. De tentoonstellingen werden dus door de joodse gemeenschap zelf gemaakt op verzoek van de conservator van het Amsterdams Historisch Museum. Na een aantal jaren vonden degenen die zich daarmee bezighielden het een beetje zuur dat ze die spullen altijd maar weer terug moesten brengen. In 1930 is uiteindelijk de stichting 'Joods Historisch Museum' opgericht. Deze stichting werd ondergebracht bij het Amsterdams Historisch Museum, vanuit de visie dat de joden bij de stad hoorden.

Hoewel de tentoonstellingen door joden werden samengesteld, is het initiatief voor een eigen museum dus niet uit de joodse gemeenschap zelf voortgekomen. Het waren niet-joodse museummedewerkers die op het idee kwamen.

Het zijn twee sporen, die op een gegeven moment bij elkaar komen. In 1911 werd besloten de jodenbuurt te saneren; dat was de slechtste buurt van Amsterdam, erger dan de Jordaan. Naar aanleiding daarvan is in 1916 in het Stedelijk Museum een tentoonstelling gehouden over het verdwijnend getto. Vanaf dat moment zijn er mensen - in de gemeenschap zelf - gaan peinzen over het vastleggen van wat zou verdwijnen. Toen vanuit het Amsterdams Historisch Museum het verzoek kwam om die tentoonstellingen te maken, waren er dus al mensen die zich daarmee beziggehouden hadden, zonder nu onmiddellijk een eigen onafhankelijke verzameling aan te leggen. Het gevoel dat de geschiedenis onder onze handen vandaan vliegt, was algemeen; het was de tijd waarin veel historische musea ontstonden. Het idee dat het leven zo sterk verandert dat we zo meteen niet meer weten hoe het was, dat bestond in joodse kringen ook.

Was de joodse cultuur in deze jaren langzaam maar zeker aan het verdwijnen?

Ze verdween letterlijk. Die armoedige huisjes werden ook werkelijk afgebroken. Een fysiek deel van het joodse leven verdween daarmee en verhuisde naar oost en naar de Gerard Doustraat en omgeving. Het is een algemeen gegeven: in tijden van grote maatschappelijke veranderingen voel je je onzeker en hou je het liefste iets vast, ook al is het slechter dan wat je krijgt.

Waren, afgezien van deze concrete afbraak van de jodenbuurt, ook de joodse religie en de joodse tradities aan het vervagen?

Voor een deel wel, omdat het socialisme nogal was aangeslagen en de joodse cultuur daardoor veel meer was gesecculariseerd. Aan de andere kant is het zo, dat

het religieuze jodendom weinig hecht aan materiële zaken, het is eigenlijk een strikt abstract systeem. Dus de idee van het verzamelen en het vasthouden van de materiële cultuur komt bijna nooit uit de religieuze hoek. Het komt altijd uit de hoek van degenen die er in de religieuze zin al een beetje naast staan, maar toch iets willen vasthouden.

Vinden orthodoxe joden het heden ten dage nog steeds niet zo belangrijk om objecten in een museum te bewaren?

Het is niet hun eerste doel, nee.

De bezorgdheid dat de joodse cultuur zal verdwijnen, dat de religie en de traditie zullen vervagen, is die op dit moment nog even sterk aanwezig als in de jaren twintig?

Er is al een heel stuk cultuur verdwenen. De mensen zijn weg en een deel van wat ze gemaakt hebben ook. Een van de redenen om dit museum de vorm te geven die het nu heeft, was juist dat er zoveel verdwenen was; de normale keten der generaties was verbroken, op zijn zachtst gezegd. In dit museum is een poging gedaan die keten te herstellen. Die honderdduizend mensen zijn verdwenen, onder wie hele generaties historici, wetenschappers, hebraïsten enzovoort. Zij zullen ons nooit meer kunnen uitleggen hoe het was. Als kennis en traditie niet meer van generatie tot generatie kunnen worden overgedragen, moet je als museum bekijken wat je nog overhoudt om op verder te gaan.

U schetst een nogal somber beeld. Toch noemt U de joodse cultuur in Nederland regelmatig een zeer levende cultuur, ook in de huidige tijd.

Ja natuurlijk, maar het één sluit het ander niet uit. Zeker het jodendom is niet gewend om vanuit een leegte zijn traditie voort te zetten. In de rabbinale traditie moet je op alle moderne vragen opnieuw een antwoord formuleren, maar dat is alleen mogelijk als je terug kunt grijpen op een oudere bron, bijvoorbeeld op datgene wat een rabbijn uit een vroegere eeuw heeft gezegd. Het is misschien een wat profane vergelijking, maar in die zin kun je zeggen dat wij in dit museum proberen dat lege stuk van waaruit je niet verder kunt op te vullen. Wij willen met de objecten die we tonen, en de manier waarop we dat doen, laten zien dat de joodse cultuur niet een dood geloof, of een dode traditie is, maar dat het zich voortzet in dingen die bij deze tijd horen. Of iemand daaraan mee wil doen moet hij zelf weten. Daar hebben wij geen oordeel over. Het gaat ons er juist om de breedte te laten zien,

de diversiteit van datgene wat er in de traditie leeft. Ook al zijn die tradities onderling niet in overeenstemming. We hebben hier dingen hangen die zeer orthodox zijn, maar ook uitgesproken liberale dingen. Over en weer zou men niet bereid zijn daarover van gedachten te wisselen. Voor ons is het niet interessant wie van hen gelijk heeft; wij beschouwen het als onze taak dat gehele scala te laten zien.

Plaatst het museum zich met zo'n breed georiënteerde opstelling niet al min of meer aan de liberale kant?

Ik weet niet of dat liberaal is. De wetenschap hoopt altijd objectief te zijn, wat in de alfavakken natuurlijk helemaal niet kan. Maar zodra je een keuze maakt voor een segment van een totaal, ben je al bij voorbaat niet meer objectief. Dus als we alleen voor de orthodoxen of alleen voor de liberalen zouden kiezen, zou zelfs van een streven naar objectiviteit geen sprake meer zijn.

In de beleidsnota van dit museum wordt gesproken over het 'uitgroeien tot een internationaal centrum voor joodse cultuur in de breedste zin van het woord'.³ Is het Joods Historisch Museum wat betreft de aard van de collectie niet te specifiek Nederlands of misschien zelfs te specifiek Amsterdams om zo'n internationale rol te kunnen vervullen?

Nee, integendeel. We zijn - nu nog - het grootste joodse museum buiten Israël. In 1992 of 1993 is dat over, want dan is de verbouwing bij onze Amerikaanse collega's voltooid, en zij zullen uiteraard groter zijn. Het gaat helemaal niet om het baas boven baas, maar we hebben door deze positie wel bijna als vanzelf een voortrekkersrol gekregen. Dit museum heeft als eerste het accent gelegd op het nationale aspect, en heeft zich ook als eerste beziggehouden met vragen als identiteit. In dat opzicht zijn we in dit vakgebied nogal ongewoon. Juist omdat dit museum zo'n Nederlands karakter heeft, is het boeiend om te laten zien hoe het ergens anders is. Aan de ene kant kun je op die manier het specifiek Nederlandse beter herkennen en aan de andere kant leer je meer over de pluriformiteit van de joodse cultuur in het algemeen. Want iedere joodse gemeenschap, waar die zich ook bevindt, heeft altijd dat stukje buitenwereld in haar dagelijks leven. We gaan binnenkort een tentoonstelling maken over het getto in Venetië.⁴ Daar zitten een aantal dingen in die hier in Nederland nooit hebben bestaan.

De tijdelijke tentoonstellingen hebben over het algemeen een internationaal karakter, terwijl de vaste opstelling beperkt is tot Nederland. Betekent dit dat

joden uit het buitenland in de vaste opstelling minder herkennen van hun eigen cultuur?

Nou, dat hoeft niet per se, dat is het aardige. Er hangen in het museum wat boomcertificaten⁵ van het Joods Nationaal Fonds: het Wilhelminawoud, het Julianawoud, en het Beatrixwoud. Die hebben we met opzet uitgekozen, omdat ze een heel Nederlands karakter hebben. Dus, als je niet joods en Nederlands bent, heb je zo toch nog een heleboel herkenningspunten. En als je niet Nederlands bent, zitten er genoeg joodse herkenningspunten in om toch het gevoel te hebben dat je ergens bent waar je bijhoort. Die ambivalentie zit er nu eenmaal in.

Is er veel internationaal overleg tussen joodse musea onderling, bijvoorbeeld tussen de Verenigde Staten en Amsterdam?

Ja, er is een vereniging van Amerikaans-joodse musea en kort geleden is een Europese vereniging opgericht, omdat Oost-Europa er nu bijkomt. Ook in Parijs komt een nieuw, groot joods museum. De samenwerking heeft zich heel snel en natuurlijk ontwikkeld.

Betekent deze internationale gerichtheid dat het museum ook aandacht zal schenken aan de huidige ontwikkelingen in de Sovjet-Unie, waaronder bijvoorbeeld de toename van het antisemitisme in dat land?

We hebben contacten met het etnografisch museum in Leningrad. Het is de bedoeling dat we hier in Amsterdam in 1992 een tentoonstelling beginnen, die in het Westen rond zal reizen. Er zal een joodse collectie getoond worden die daar vijftig jaar verstoppt is geweest, omdat zij anders vernietigd zou worden.

Tegenwoordig is de joodse religie weer toegestaan in de Sovjet-Unie, maar tegelijkertijd is er veel spontaan antisemitisme; dat mag nu weer, net als de rest. Onder de joden in Leningrad leeft veel angst; in dat land is iedereen opgevoed in angst en wantrouwen. Dit is niet direct het aandachtsveld van historische musea, maar wel eng.

Uit het eerder genoemde beleidsplan blijkt dat er weinig tijd is voor historisch onderzoek. Ontstaat daardoor, vooral wat betreft de eigen collectie, niet snel een verouderd beeld van de geschiedenis van de joodse cultuur?

In de eerste plaats is het museum een traag medium, het is geen televisie. Alles wat je doet, loopt altijd een beetje achter. Bovendien is het een duur medium. Als je

eenmaal iets hebt neergezet, moet je er ook een tijdje mee doen. Wij hebben destijds besloten dat de vaste opstelling minstens vijf jaar moest blijven staan. Gezien de aanpak is dat ook wel mogelijk.

In de tweede plaats werken we op een heel andere manier: we hebben geen eigen wetenschappelijke medewerkers. Toen we in Venetië waren voor de voorbereiding van de tentoonstelling 'Amsterdam-Venetië' bleek - het geluk is met de dommen - dat daar twee hoogleraren bezig waren met een groot onderzoek naar het getto, een stadshistoricus en een architectuurhistoricus. Die twee hebben ons ontzettend geholpen. Al waren we er twee jaar gaan wonen, dit hadden we er nooit uitgekregen. Als je aan de goede mensen op de goede momenten de juiste vragen stelt, dan kun je een heel eind komen. We hebben ook eens een tentoonstelling gemaakt over Suasso, de bankier van stadhouder Willem III. Over deze figuur bestond een raadselachtige familielegende, maar door een hoogleraar uit Amerika te vragen ons daarbij te helpen, zijn we uiteindelijk op de laatste middag aan de ontmanteling van die legende toegekomen. Wij maken de vragen, en zoeken vervolgens de mensen erbij die veel kennis van zaken hebben en kunnen bepalen of onze ideeën ergens toe zullen leiden. Wij zijn de spinnen in het web en hollen van het ene draadje naar het andere.

Is er op deze manier een garantie voor de continuïteit van het wetenschappelijk onderzoek in het museum?

Er is altijd meer te onderzoeken, dan er aan kennis voorhanden is.

U bent niet bang voor een verschraving van het wetenschappelijke gehalte op den duur?

Ik hoop dat dat niet gebeurt. Je moet tegenwoordig alles op projectbasis zien te regelen. Alles wat je wilt doen, moet je ergens onderbrengen, en daar moet je vervolgens iemand bijzoeken. Wij hebben altijd op deze manier gewerkt, en ik moet zeggen dat de differentiatie hier ook zo groot is, dat je nooit de mensen in huis kunt krijgen die het complete gebied beheersen. De assistent voor de tentoonstelling 'Amsterdam-Venetië' bijvoorbeeld heeft Italiaans gestudeerd en een scriptie over het getto geschreven, waardoor de communicatie in Italië heel gemakkelijk kon verlopen. Op dit moment werken we voor de voorbereiding van een andere tentoonstelling in Portugal, maar helaas spreekt hier niemand Portugees. In zo'n geval kun je je slechts bezighouden met de theoretische vragen.

Aan de universiteit van Leiden werkte tot voor kort professor Van Arkel, die

veel heeft bijgedragen aan de theorievorming omtrent antisemitisme. Het bereik van zijn theorie, oorspronkelijk ontwikkeld om het ontstaan van antisemitisme te verklaren, is later uitgebreid tot andere vormen van racisme.⁶ Vinden deze problematiek en Van Arkels ideeën weerklank in dit museum?

We hebben op een gegeven moment overwogen of we iets aan antisemitisme moesten doen. Maar, vergeleken met andere landen, heeft het in Nederland nooit zo'n grote rol gespeeld. Ik wil daarmee niet zeggen dat het nooit bestaan heeft, maar het is hier niet zo virulent geweest als in Duitsland en Frankrijk. Het heeft in Nederland nooit zoveel invloed gehad op de gemeenschap zelf. Sterker nog, één van de interessante thema's van de Nederlands-joodse geschiedenis is dat hier vanaf het begin, althans vanaf een nieuw begin in de late zestiende eeuw, geen onderscheidende maatregelen bestonden ten aanzien van joden. Daarom hebben we besloten er geen aandacht aan te besteden. De Anne Frank Stichting en andere instellingen zijn voor de huidige tijd met dit onderwerp bezig. Wij vinden het interessanter om thematische cultuurverschillen te laten zien.

In nationaal opzicht is dit thema misschien niet zo van belang, maar komt het wel naar voren in tentoonstellingen met een internationaal onderwerp?

Ja, de Venetië-tentoonstelling is een goed voorbeeld daarvan. De verschillen en overeenkomsten tussen Nederland en andere landen wat betreft antisemitisme komen hier duidelijk naar voren. In Venetië waren de joden verplicht in een getto te wonen en een gele hoed te dragen; een heel discriminerende maatregel. Wij vragen ons dan af hoe zo'n maatregel tot stand kwam en wat daar in de praktijk van terecht kwam. Dan blijkt in de eerste plaats dat men het getto wel degelijk uitkwam, want hoewel dat verboden was, werkten er ook joden buiten het getto. Het was ook niet duidelijk hoe lang ze die gele hoeden eigenlijk gedragen hebben en of de mensen zich eraan hielden. Je moet natuurlijk nooit zo maar afgaan op het gegeven dat iets voorgeschreven was. Hoe meer regels er zijn, hoe minder men zich eraan houdt.

De bedoeling van de hoed en van het getto was een onderscheid te creëren tussen joden en christenen. Dat is besloten op het concilie van Lateranen in 1215. In Nederland kwam later, in 1616, een concept-jodenreglement van Hugo de Groot. Het reglement van De Groot had precies hetzelfde doel, alleen mochten de joden hier best wonen en hoefden zich niet te onderscheiden. Men wilde alleen voorkomen dat er een vermenging van joden en christenen zou ontstaan. Het staat een stuk toleranter beschreven, maar de basis is precies hetzelfde. Het is interessant

de effecten van deze reglementen te vergelijken. Het getto in Venetië was klein, het breidde zich uit naar boven en daarom was het getto hoger dan enig ander stadsdeel. Maar op een gegeven moment was het vol en mocht er niemand meer bij. In Nederland was er geen beperking in vestiging. Vergeleken met andere landen in Europa waar wel vestigingsregels golden, waren hier heel erg veel joden. Dus het principe dat je joden en christenen uit elkaar moest houden bestond overal, maar de maatschappij, de cultuur bepaalde op welke manier dat gebeurde. En dat was niet altijd even vriendelijk.

Waarom heeft het Joods Historisch Museum niet gekozen voor een duidelijke periodisering of, zoals bijvoorbeeld het Amsterdams Historisch Museum heeft gedaan, voor een thematische aanpak die aansluit bij de moderne geschiedschrijving; dat wil zeggen een indeling in politieke, economische, sociale en culturele geschiedenis?

Joodse geschiedenis is bijzonder complex. In Nederland loopt die geschiedenis anders dan in Italië en daar weer anders dan in Duitsland en daar weer anders dan in het Oosten. Van Turkije en Perzië weten we helemaal niets af. Hoe je het ook doet, een periodisering gaat altijd fout. Niet zo lang geleden zijn we begonnen met een database, waarmee we naar periodisering gezocht hebben. Voor Nederland blijkt die al amper te maken te zijn, maar voor de internationale geschiedenis is dat absoluut onmogelijk. Dat merk je duidelijk bij de tentoonstelling over Venetië. In Venetië gaan de gettopoorten open in 1797, maar de Burgerlijke Gelijkstelling is pas in 1870. In Nederland dateert de Burgerlijke Gelijkstelling echter al van het einde van de achttiende eeuw. We zijn daarom heel soepel met het gebruik van periodes en ook met het gebruik van schema's aan de hand waarvan de vragen gesteld worden. De tentoonstelling moet erg duidelijk zijn wat betreft haar uitgangspunten.

Maar het is toch goed mogelijk het materiaal met behulp van thema's in te delen?

Daar moet je ook ontzettend mee oppassen. Bij het vooronderzoek naar getto's waren de centrale vragen: waarom is er een getto en wat ligt eraan ten grondslag, en is de aanwezigheid ervan uiteindelijk beter of slechter dan een vrijheidssituatie, zoals bijvoorbeeld in Nederland? Als je deze problemen belicht door telkens een andere situatie te nemen, een ander land, dan wordt de differentiatie duidelijk. Maar als je bij elke tentoonstelling zo'n schemaatje hanteert: politieke, economische,

sociale en culturele geschiedenis, dan mis je het punt waar het werkelijk om gaat bij dat specifieke geval.

Bij die Suasso's bijvoorbeeld wilden we graag weten of ze nu uiteindelijk gewoon bankier waren en zichzelf alleen uit adellijke pretenties als 'grand seigneurs' presenteerden. Uit het archiefmateriaal bleek dat ze inderdaad gewoon bezig waren geld te verdienen. Daar zit zowel een sociaal als een economisch aspect in, maar dat hebben we er niet als zodanig uitgehaald. Het ging alleen over een bankiersfamilie en de kring waarin zo'n stadhoudersfamilie zich bewoog. Meer dan dat kon de tentoonstelling niet bevatten.

Deze benadering is eigenlijk heel idiografisch. Is de geschiedenis in een museum het beste weer te geven in een verhalende vorm?

Nou, verhalend... Het spitst zich iedere keer toe op één specifieke vraag, waarvan het antwoord met dat speciale onderwerp het beste boven tafel te krijgen is. Neem de integratie van zo'n Suasso-familie. Het is aardig om te zien hoe zo'n familie zich ontwikkelt van half smokkelende Spaanse handelaren tot Nederlandse adel. Je kunt wel een verhaal houden over de economische situatie in de Republiek van 1720 tot 1760, maar daar schiet je niets mee op. Dat is niet specifiek voor dit geval en bovendien niet leuk. Zo'n familieverhaal geeft een ontwikkeling aan die uiteindelijk zal leiden tot een volledige integratie in de Nederlandse samenleving.

Historische musea wordt wel eens verweten slechts een beeld te geven van een elitecultuur, omdat de elite de meeste en de fraaiste voorwerpen heeft nagelaten. Geldt dat ook voor het Joods Historisch Museum? In hoeverre is het mogelijk iets te laten zien van de lagere sociale klassen?

We hebben hier en daar geprobeerd dat probleem het hoofd te bieden. Bij de afdeling religie staat een vitrine met objecten uit de Hoogduitse gemeentes, die zich duidelijk onderscheiden van de dure textiel in de vitrine van de Portugese joden. We proberen dat soort dingen dus wel aan te geven, maar materiële cultuur van mensen die niets hadden, blijft natuurlijk een eeuwigdurend probleem; spullen die er niet waren, kun je ook niet terugvinden.

Ook aan vrouwen is in de meeste musea, door gebrek aan bronnenmateriaal, een bescheiden plaats toebedeeld.

Een paar jaar geleden hebben we een tentoonstelling gehad over de positie van vrouwen in het jodendom.⁷ In deze tentoonstelling hebben we de nieuwste ont-

wikkelingen laten zien zonder daarover een oordeel te vellen, en zonder te weten of deze veranderingen zich in de traditie zullen hechten. In dit geval hebben we de geschiedenis gebruikt als een explicatie van de achtergrond van die veranderingen. Er worden vragen gesteld aan de traditie; wat voor vragen zijn dat dan, en waarom worden zij gesteld?

Heeft het gebrek aan voorwerpen van bepaalde groepen tot gevolg dat er gewerkt wordt met reconstructies, om zo de lacunes op te vullen?

Nee, daar zijn we vanaf gestapt. We hebben een keer ongelooflijk hard gewerkt aan interieurs van woonruimtes met het doel ze onderling te vergelijken. Het uitgangspunt was de oppervlakte van een kelderwoninkje naast de Mozes en Aäronkerk. Het leek ons leuk een zelfde oppervlakte uit te zetten in een kamer van een woning op de Nieuwe Herengracht. Die hoogtes kregen we niet goed. Mensen zijn te groot voor die kelderruimtes, dus je moet zorgen dat niet iedereen zijn hoofd stoot. Bovendien zegt het niets meer, het stinkt niet, het is niet vochtig, het is niet koud. We hebben er heel veel tijd in gestoken, maar het was voor iedereen duidelijk dat het niets werd: het was nep. Toen zijn we ermee gestopt.

De bezoekers die hier komen, missen dus een deel van de geschiedenis van de joden, namelijk van het arme deel van de bevolking?

Dat is niet helemaal waar. In een hoekje van de Grote Synagoge zijn schilderijen en foto's van de jodenbuurt naast elkaar gehangen. Die foto's zijn natuurlijk niet zeventiende-eeuws, maar in de tijd dat ze zijn gemaakt was het echt niet veel beter. In 1911 heeft men onderzoek naar de wooncondities gedaan; die waren inderdaad vrij slecht, op zijn zachtst gezegd. We hebben dit zo opgehangen om de romantiserende kant van de schilderijen wat in te dammen. De foto is een realiteit van toen; het stinkt ook niet, dat is absoluut juist, maar het zegt meer over die realiteit dan als wij het namaken.

Zijn er nog onderwerpen die in het Joods Historisch Museum meer aandacht zouden kunnen krijgen?

Het platteland. Het is wel vertegenwoordigd, maar dat zou veel uitgebreider kunnen. De negentiende eeuw kan veel beter, maar daar zijn we gewoon nog niet aan toegekomen. Er zijn plannen om iets te doen met het joodse ondernemen: hoe men vanuit het oorspronkelijke, traditionele beroep uiteindelijk in de grote onderneming terecht is gekomen. Dan komt de nadruk vanzelf op de negentiende eeuw te liggen.

Het Amsterdams Historisch Museum verontschuldigt zich al bij de ingang met de mededeling dat in de opstelling bepaalde groepen ontbreken, omdat van hen geen voorwerpen bewaard gebleven zijn. Wat vindt u daarvan?

Ik zou dat niet doen. Kijk, of je vindt dat je iets moet doen en dan moet je iets verzinnen, of je moet het niet doen.

Het Joods Historisch Museum is een zelfstandig museum, en dus volledig verantwoordelijk voor het gevoerde beleid. Het museum is echter wel voor een groot gedeelte afhankelijk van externe financiers. Bestaat er een risico dat sponsors een belangrijke invloed krijgen op de aard van de tentoonstellingen? Of, van de andere kant gezien, worden tentoonstellingen niet steeds prestigieuzer, om het museum aantrekkelijk te maken voor financiers?

Echte sponsors, dat wil zeggen commerciële sponsors die hun pr-budget daarvoor aanspreken, hebben we hier nauwelijks; daar zijn we ook niet interessant genoeg voor. Het merendeel van de externe gelden komt niet uit het bedrijfsleven. Dat probleem is er dus niet. Je moet echter wel activiteiten ondernemen die ergens aanspreken, anders komt er niets van terecht. Je kunt zowel geld werven voor een bepaald project als voor het museum als zodanig. Dat betekent dat de kwaliteit gehandhaafd moet blijven en het aanbod gevarieerd moet zijn. Maar het is niet zo dat zij bepalen, wat wij doen.

Houdt dit museum bij de keuze van onderwerpen rekening met eventuele financiers?

Nee, ook niet echt. Bij sommige dingen heb je meer kans op steun dan bij andere.

Er is niet veel geld beschikbaar voor het verwerven van objecten, voor het uitbreiden van de verzameling. Veroorzaakt dat op den duur niet een onvolledig beeld van de joodse cultuur?

Kijk, bij verzamelen is het zo dat je er alleen maar iets bij moet doen als dat beter is dan datgene wat er al is, of als het om een zeer belangrijke documentaire aanvulling gaat. Het klinkt vreselijk pedant, ik kan er niets aan doen, maar dit is een redelijk goede verzameling in haar genre. Voor ons is er niet zo veel wat werkelijk ontbreekt. Er zijn nog wel dingen die leuk zijn om te hebben, maar die zijn vaak onbetaalbaar, zoals bijvoorbeeld manuscripten. Soms worden dure dingen betaald door iemand die dat graag wil doen.

Dus er zijn wel degelijk criteria voor het aannemen van schenkingen?

Toen we begonnen, hadden we niets, maar inmiddels proberen we toch wel kwaliteitseisen te stellen aan het materiaal dat we krijgen. Dat is de ene kant. Aan de andere kant hebben hele eenvoudige dingen soms een grote gevoelswaarde. We krijgen soms spullen van mensen die er niet meer zijn en die de familie niet weggegooid wil zien. Dan vind ik dat we die moeten aannemen.

Bovendien gaat het bij de 'arme groep' meer om de kleine dan om de grote dingen. De vervolgings- en overlevingspanelen zijn opgebouwd uit allemaal kleine, persoonlijke documenten en fotootjes, dat is een goede techniek om de mensen dichterbij te halen.

Het is nog niet zo - zoals bij andere musea wel voorkomt - dat grote hoeveelheden schenkingen in kelders belanden zonder dat er ooit iets mee gedaan wordt?

We hebben veel schenkingen gekregen - waar we ontzettend blij mee zijn, laat dat duidelijk zijn. Anders was het museum er nooit gekomen. Zo erg als je schetst, is het hier nog niet.

Uiteraard hebben directeur en conservator grote invloed op de inrichting van een tentoonstelling. Wordt ook de joodse gemeenschap hier op een of andere wijze bij betrokken?

Nee, wij bepalen in het museum wat er uiteindelijk te zien zal zijn. Er zijn wel een aantal facetten waar we rekening mee houden. De inhoudelijke kant, de publicitaire kant en de educatieve kant moeten op elkaar afgestemd zijn. Je moet zorgen dat iedereen eruit kan halen wat erin zit. Daar is veel overleg voor nodig, maar we laten niets afhangen van wat er buiten ons gebeurt, nee.

Maar voor de tentoonstelling over de bevrijding, of beter gezegd over de moeilijke jaren na de bevrijding, zijn toch een aantal kunstenaars uitgenodigd om dit onderwerp te verbeelden?⁸

Nee, dat ging anders. Voor die tentoonstelling hebben we interviews gehouden met mensen uit de joodse gemeenschap. Daarna hebben op ons verzoek een aantal kunstenaars naar aanleiding van deze interviews een werk gemaakt. Dat waren opdrachten die wij verstrekt hebben.

Vindt U niet dat de joodse gemeenschap meer invloed zou moeten hebben?

Nee, dat vind ik totaal niet. Nogmaals, dit is geen emancipatiemuseum. De joodse gemeenschap is gedifferentieerd in haar opvattingen over de traditie; ze zullen dus altijd allemaal wat anders willen. Als we gaan vragen wat we moeten doen, dan zullen er altijd dingen zijn die niet aan bod komen. En we zijn er voor iedereen. Op dit moment is er een tentoonstelling van manuscripten en het publiek dat komt kijken vertegenwoordigt het gehele scala van de gemeenschap. Ik vind dat een essentieel punt, het aanbod moet zo zijn samengesteld dat iedereen er iets kan vinden.

Denkt U dat het museum erin zal slagen die gedifferentieerdheid ook in de toekomst te behouden?

Dat denk ik wel ja. Als het nu zo was dat er nooit iemand binnenkwam die orthodox is, dan is er iets mis. Maar dat is absoluut niet zo. Het moet een museum zijn voor iedere Nederlander en iedere jood; ook al ziet hij dingen die vreemd zijn of waar hij niet aan gewend is. Wij maken die individuele keuze niet; iedereen moet zelf beslissen wat hij ermee wil. Zo'n foto-opdracht die nu beneden hangt bijvoorbeeld, daar zit alles in. Sommigen vinden die bruid veel te vroom, anderen spreken schande van homo's, vinden dat dat niet kan. Maar ze bestaan allebei; we werken niet *vanuit* de gemeenschap, maar *vóór* de gemeenschap, en die is zeer pluriform.

Komt er vanuit de joodse gemeenschap meer kritiek dan van niet-joden?

Ja natuurlijk, en dat is ook niet erg. Er is nog nooit echt lelijke kritiek geweest.

Ook niet vanuit de orthodoxe groep?

Nee, ja bij die vrouwententoonstelling moest een aantal mensen natuurlijk wel even slikken. Maar ze hóéven niet te komen. Wij zeggen niet dat iets zo móét, we zeggen alleen dat het bestaat.

Noten

1. De andere thema's van de vaste opstelling zijn joodse religie en sociale geschiedenis van joden in Nederland.
2. De ontwikkelingen van de laatste tien jaar geven aan dat Indianen niet langer beschouwd wensen te worden als een etnografisch (studie)object, maar door middel van musea zelf een beeld van hun cultuur willen creëren, en daarmee hun eigen identiteit bepalen. Zie: Michael M. Ames, 'Free Indians from their ethnological fate: the emergence of the indian point of view in exhibitions of Indians', *Muse* (1987) 14-18.
3. *Beleidsnota 1989-1992* (Amsterdam 1988) 2.
4. Tentoonstelling *Amsterdam-Venetië*, 15 december 1990 tot en met 7 april 1991.
5. Particulieren kunnen bij het Joods Nationaal Fonds een boom 'kopen' die in Israël geplant zal worden en ontvangen hiervoor als aankoopbewijs een zogenaamd boomcertificaat. De herbefossing van Israël (of voorheen van Palestina) op basis van giften van particulieren is een internationale aangelegenheid. Duizend bomen vormen een park, waaraan vervolgens een naam gegeven kan worden. De vernoeming naar personen uit het koninklijk huis duidt dus op een 'Nederlands' park.
6. Zie voor een lijst van publicaties van D. van Arkel: H. Diederiks en C. Quispel ed., *Onderscheid en minderheid: sociaal-historische opstellen over discriminatie en vooroordeel* (Hilversum 1987) 315-316.
7. Tentoonstelling *Veranderende traditie: de positie van de vrouw in het jodendom*, 26 maart tot 2 november 1986.
8. Tentoonstelling *Bevrijdingen, hedendaagse kunst en historische documenten*, 27 april tot 27 augustus 1990. Voor de joodse overlevenden betekende de 'bevrijding' het begin van een lang en pijnlijk proces. De interviews vormden een essentiële schakel tussen het historische deel van de tentoonstelling en de werken van acht na-oorlogse kunstenaars.